

МОТИВАЦІЙНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНИХ БАР'ЄРІВ У ДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Спрямованість особистості виступає важливим аспектом структури особистості який впливає на її діяльність, спілкування та психологічні стани. Професійне самовизначення як специфічний вид діяльності також залежить від особливостей спрямованості особистості, а саме її потреб, мотивів, інтересів тощо. Характер впливу спрямованості особистості на її професійне самовизначення можна розкрити після з'ясування поняття спрямованість, виділення її змісту, форм, типів рівнів, видів тощо. У цьому аспекті має значення розгляд вікових особливостей формування спрямованості особистості. Особливої уваги заслуговує дослідження психологічних особливостей професійної спрямованості особистості.

У вивченні спрямованості особистості у вітчизняній психології склалися різні наукові школи й напрямки: теорія установки (Д.М.Узнадзе), відносин особистості (В.М.Мясищев, Б.Ф.Ломов), теорія значимості (М.Ф.Добринін), потреб і мотивів (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, Л.І.Божович, Ю.М.Орлов та ін.). Серед українських психологів питання спрямованості особистості досліджувалося В.А.Роменцем, О.Ф.Лазурським, М.М.Ланге, Г.С.Костюком, М.І.Алексеевою, П.Р.Чаматою та ін.

Психологічні бар'єри особистості розглядалися у дослідженнях К.Левіна [15]. Автор виводить істотні моменти формування особистості із того, що відбувається на рівні "ціль-перешкода". Бар'єр як системостворююче психологічне поняття представлено в дослідженні Р.Х.Шакурова [12]. Психологічний бар'єр як неадекватне використання минулого досвіду, що заважає розв'язанню нових творчих завдань, подано у дослідженнях В.Г.Казанської [1]. К.К.Платонов [5] під психологічним бар'єром розуміє конкуруючий мотив. До поняття психологічний бар'єр зверталася Л.К.Коростильова [2] під час дослідження психології самореалізації особистості. Психологічні бар'єри в педагогічній діяльності досліджували М.А.Подимов, С.С.Назметдінова, Н.О.Загуменних, Є.І.Чапліна та ін. Питання ж про зв'язок психологічних бар'єрів з розвитком спрямованості особистості в літературі розглядався побічно.

У зв'язку з цим метою нашої роботи виступило дослідження впливу мотиваційних детермінантів на прояв психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості.

Завдання дослідження: 1) дослідити понятійну сутність, критерії оцінки рівня розвитку спрямованості особистості та природу психологічних бар'єрів в її діяльності; 2) виявити характер прояву психологічних бар'єрів в професійному само визначенні особистості; 3/ дослідити зв'язок між рівнем розвитку спрямованості й особливостями прояву психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості.

Методи дослідження. Теоретичний аналіз літератури. Тестування рівня розвитку професійних інтересів особистості. Вивчення видів і ступеня виразності психологічних бар'єрів в діяльності особистості за допомогою тестування. Використання методів математичної статистики, зокрема кореляційного аналізу.

Пристаючи до визначення поняття спрямованість звернемося до психологічного словника [10], в якому спрямованість тлумачиться як сукупність стійких мотивів, що орієнтують діяльність особистості. Ці мотиви відносно незалежні від наявних ситуацій. Спрямованість характеризується інтересами, схильностями, переконаннями, ідеалами, у яких виражається світогляд людини.

Поняття спрямованість у вітчизняній психології особистості уведено С.Л. Рубінштейном. Сукупність динамічних тенденцій особистості автор об'єднує поняттям спрямованість. Різні динамічні тенденції представлені у вигляді різноманітних потреб, мотивів, інтересів і установок особистості: "Проблема спрямованості - це насамперед питання про динамічні тенденції, які в якості мотивів визначають людську діяльність, самі, у свою чергу, визначаючись її цілями й завданнями" [11: 623].

Як ми бачимо мотиви відіграють значну роль у визначенні спрямованості особистості. С.Л.Рубінштейн указував, що мотив як свідомий збудник для певної дії, формується по мірі того, як суб'єкт усвідомлює свою мету і обставини. Мотиви не є абсолютним началом. Вони витікають з потреб і інтересів [11: 467]. Спрямованість розкривається через потреби, інтереси. Мотиви в свою чергу формуються під впливом потреб і інтересів та умов діяльності. Отже, спрямованість указує на пріоритети людини у діяльності, спілкуванні.

Узагальнюючи погляди С.Л.Рубінштейна на природу спрямованості особистості зазначимо наступне. Спрямованість це сукупність динамічних тенденцій (мотивів). Мотиви формуються під впливом потреб і інтересів та умов діяльності. Отже, спрямованість розкривається в першу чергу через потреби, інтереси особистості.

Зарубіжні дослідники торкалися питання спрямованості особистості під час вирішення проблеми про витoki активності особистості. Зокрема у З.Фрейда це було пов'язано з несвідомими потягами; в А.Адлера з соціальним інтересом; у К.Юнга з установками і комплексами індивідуального несвідомого; у К.Хорні з варіантами спрямованості до людей; у Г.Олпорта з диспозиціями та ціннісними орієнтаціями особистості; К.Левін розглядав механізм виникнення та реалізації потреб, разом з тим торкався змістовних характеристик спрямованості особистості; Г.О.Мюррей досліджував індивідуальні відмінності в мотивах, виділив типовий перелік потреб людини; К.Гольдштейн відстоює погляд щодо однієї провідної потреби, що притаманна індивіду, потребі в самоактуалізації; Е.Фромм описує соціальні типи характеру людини, які виражають відносини людини до світу й один до одного; А.Маслоу представив структуру потреб, які властиві для будь-якої людини; К.Роджерс підкреслював, що саме у спрямованості особистості є найбільш істотним з погляду забезпечення психічного її здоров'я; Р.Кеттелл цікавився не змістом спрямованості особистості, а процедурою діагностики її проявів.

У цілому можна зазначити, що закордонні автори внесли значний вклад у розробку питань, що торкаються різних психічних явищ, що тією чи іншою мірою торкаються проблеми спрямованості особистості. Незважаючи на різні погляди по даній проблематиці, результати досліджень мають теоретичне й практичне значення залежно від конкретного випадку

їхнього застосування в теорії і практиці психології.

Таким чином, узагальнення матеріалів досліджень вітчизняних та зарубіжних авторів щодо змісту спрямованості особистості дозволяють нам стверджувати, що спрямованість розкриває себе за допомогою таких понять як світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, цілі, мотиви, потреби, інтерес, схильності, стремління, наміри, бажання, потяги, установки.

З метою розкриття особливостей впливу спрямованості на прояв психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості розглянемо погляди С.Л. Рубінштейна на мотиваційні регулятори життєвого шляху особистості. Звернемо увагу на місце психологічних бар'єрів у зв'язку з дією мотиваційних регуляторів. С.Л.Рубінштейн описав зміст структури спрямованості особистості. До спрямованості особистості, автор відносить потреби інтереси, ідеали, установки, тенденції та ін.

С.Л. Рубінштейн у праці "Основи загальної психології" неодноразово торкався питання боротьби мотивів, що має неабияке значення для тлумачення питання про психологічні бар'єри особистості. Зокрема, зустрічаємо наступні висловлювання автора. Боротьба мотивів це конфлікт між жаданою цілю і обтяжливими засобами, або наслідками її досягнення. Боротьба мотивів пов'язана з вольовою дією [11: 168].

Людина, приступаючи до дії, дає собі звіт про наслідки та мотиви даної дії. У результаті може виявитися розходження між бажаною цілю і не бажаними наслідками, або труднощами з якими пов'язана реалізація. Тобто спостерігається конфлікт внутрішніх супротивних тенденцій [11: 587].

Отже, сприйняття можливих труднощів спричиняє виникнення внутрішньої перешкоди перед виконанням відповідної діяльності. Переживання конфлікту внутрішніх супротивних тенденцій, за С.Л. Рубінштейном, відмічається певною напругою вольових зусиль. Цей напружений стан завершується "перемогою" однієї з двох тенденцій. Тобто, на нашу думку, відбувається одне з двох або подолання психологічного бар'єру, або відмова від даної діяльності на користь іншої. Зазначимо, що "автоматично" вольова дія супроводжується емоційним забарвленням, активізацією інтелектуальних процесів та досвіду (знання, навички, риси характеру) особистості. Таким чином, С.Л.Рубінштейн розглядає конкуруючу до головної внутрішню тенденцію яка перешкоджає дії і спричиняє психічні реакції у вигляді напруження психіки задля вирішення питання конкуренції тенденцій. Залишається питання, про зміст поняття "тенденція". Чи можна її вважати за мотив?

Вивчення праць С.Л.Рубінштейна, показало, що динамічні тенденції це поняття яке об'єднує в собі потяги, установки, бажання та ін. Тобто динамічні тенденції складають зміст спрямованості особистості. Динамічна тенденція може виступити як мотив певної дії чи діяльності. Самі мотиви з'являються під час обмірковування цілей, завдань які виникають перед суб'єктом. Даний процес обмірковування завершується висновком "навіщо я це зроблю, заради чого". Це і буде мотивом дії. Таким чином, говорячи про внутрішні перешкоди до діяльності як про конфлікт динамічних тенденцій, треба мати на увазі установку, потяги чи бажання особистості.

Загалом, використання для розкриття природи психологічних бар'єрів поняття "боротьба мотивів", чи боротьба тенденцій, на нашу думку, є недоречним. Чи може конкуруючий мотив виступити як психологічний бар'єр, на що вказує К.К.Платонов? У зв'язку з цим, зауважимо, що коли мотив до дії визначений, інших мотивів бути вже не може. Тільки в разі, якщо зміняться умови діяльності, це може спричинити переосмислення ситуації, свого ставлення до неї, а отже й появи іншого мотиву. Не мотиви "борються" між собою, а цілі діяльності. Мотиви як елемент афективної сфери разом з емоціями впливають на зміцнення позиції індивіда до тієї або іншої цілі.

Мотивами можуть виступити й інтереси особистості. У професійному самовизначенні особистості це її професійні інтереси. Спрямованість особистості на себе, на інших, на справу впливає на формування інтересів, професійних уподобань особистості. Саме інтерес до тієї чи іншої професії визначає силу мотивів які спричиняють дії особистості в процесі її професійного самовизначення. Якщо професійні інтереси це властивість особистості, що відбиває її спрямованість стосовно до трудової професійної діяльності, то мотив тієї чи іншої дії в професійному самовизначенні це психічний стан особистості. Рівень розвитку професійного інтересу особистості, його глибина і стійкість визначає силу мотивів в професійному самовизначенні особистості.

Таким чином, недоліки в розвитку спрямованості особистості можуть ускладнювати її професійне самовизначення. До таких недоліків можна віднести: невизначеність у професійних інтересах, ціннісних орієнтаціях, життєвих пріоритетів, невпорядкованість мотивації, не усвідомлення власного покликання і пов'язане з цим недостатня інтенсивність мотивації в контексті професійного самовизначення. У свою чергу, це є умовою виникнення, перед усім, мотиваційних психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні особистості. Дані бар'єри виявляються через незацікавленість, апатію, лінощі під час професійного самовизначення. Крім того недостатня мотивація сприяє появі інших типів психологічних бар'єрів (когнітивних, емоційних, вольових). Зауважимо, що вид спрямованості особистості (на справу, на себе, на інших) впливає на виникнення психологічних бар'єрів в професійному самовизначенні тільки у випадках коли дії по самовизначенню вимагають від особистості зусиль до яких вона менше придатна саме через свій тип спрямованості.

Спрямованість обумовлює чутливість особистості до одних і стійкість до інших подій життя. Зокрема, належний рівень розвитку професійної спрямованості особистості – попереджає виникнення психологічних бар'єрів у даному процесі. І навпаки, невиражена професійна спрямованість сприяє формуванню психологічних бар'єрів, пов'язаних з небажанням, незнанням, розгубленістю індивіда в ситуаціях професійного самовизначення.

Отже, цілеспрямована людина, що усвідомлює своє покликання, має переваги, щодо подолання власних психологічних бар'єрів у тій чи іншій діяльності.

До списку психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості, пов'язаних із проблемами в її спрямованості можна віднести наступне: недостатня зацікавленість, стан апатії, байдужності, ліні, пригніченості через небажання робити те, що змушують та ін.

Таким чином, динаміка психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості залежить від: провідних потреб; світогляду, переконань, ідеалів, ціннісних орієнтацій; конкретних цілей, мотивів та намірів; інтересів та схильностей; бажань та прагнень; потягів та установок. У контексті професійного самовизначення всі означені прояви спрямованості особистості можна представити через рівень розвитку професійних інтересів особистості і в цілому через її професійну спрямованість. Саме це визначає силу мотивації особистості під час вирішення питань свого професійного

самовизначення.

З метою з'ясування природи психологічних бар'єрів особистості в різних видах діяльності ми здійснили огляд робіт (Л.А.Коростильової, М.А. Подимова О.С. Советової, Р.Х.Шакурова та ін.), в яких розкривається поняття психологічні бар'єри особистості. Це засвідчило, що бар'єри розглядаються як суб'єктивні ускладнення властиві людині в ситуації вибору, в екстремальній ситуації, а також як труднощі, які пов'язані з особистісними недоліками, що ускладнюють прояв активності. У професійній діяльності особистості психологічні бар'єри часто розглядаються як суб'єктивний стан "збою" в ситуації виконання індивідом запланованих дій. Бар'єри виявляються у формі зупинки діяльності, неможливості її подальшого продовження (М.А. Подимов [6]).

Психологічні бар'єри особистості виступають як складні психічні стани, що мають певну структуру яка об'єднує їх змістовні показники. Про це свідчить наявність сукупності психічних явищ, що взаємодіють між собою, забезпечуючи виникнення і функціонування психологічного бар'єру.

Провідну роль у формуванні психологічного бар'єру відіграє несприятливе передбачення особистості при оцінці ситуації виконання запланованої діяльності, або дії. Передбачення успіху виконання запланованої діяльності виникає, через раціональну, емоційну оцінку, та силу мотивації до відповідної діяльності. Раціональні та емоційні оцінки в сукупності з мотивацією при певному стані вольової активності можуть спричинити переживання, що стане на перешкоді виконання діяльності. За допомогою вольових зусиль особистість спроможна, як зупинити діяльність, так і активізувати її всупереч впливу інших регуляторів поведінки. Проте це вимагає від суб'єкта діяльності значних вольових зусиль.

З'ясування теоретичних підвалин проблеми, що розробляється дозволило нам обрати адекватні методи для проведення емпіричної частини дослідження. Емпірична частина дослідження спрямована: по-перше, на визначення рівня розвитку професійних інтересів випробовуваних; по-друге, на дослідження ступеня виразності психологічних бар'єрів в діяльності особистості; по-третє, на з'ясування зв'язку між рівнем розвитку професійних інтересів особистості і особливостями прояву її психологічних бар'єрів особистості. Вибірку випробовуваних склали 63 студента педагогічного університету. Враховувалися їх ретроспективні самооцінки щодо психологічних бар'єрів на час закінчення середньої загальноосвітньої школи, а також результати тестування професійних інтересів.

Процедура дослідження розпочиналася з колективної бесіди спрямованої на актуалізацію у випробовуваних потреби до усвідомлення перебігу свого професійного самовизначення.

Рівень розвитку професійних інтересів випробовуваних вивчався за допомогою методики "Карта інтересів" (автор С.Я. Карпиловська [7]), що призначений для вивчення інтересів школярів до різних сфер діяльності. Для з'ясування зв'язку результатів тестування за даною методикою з результатами тестування рівня виразності психологічних бар'єрів випробовуваних ми підраховували інтегральний показник рівня розвитку професійних інтересів. Для цього враховувався найвищий бал стосовно різних сфер професійної діяльності за даною методикою. Інтегральний бал вказував на провідний інтерес випробовуваного, та ступінь розвитку професійних інтересів у цілому.

Психологічні бар'єри особистості досліджувалися за допомогою тест-опитувальника для оцінки типу й ступеня виразності психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості [4].

Отримано наступні результати емпіричного дослідження. Індивідуальні показники рівня розвитку професійних інтересів у випробовуваних коливається в межах від 1 до 12 умовних одиниць. Середнє значення складає 7,28 умовних одиниць; $\bar{x} = 2,38$.

Анкетування з метою виявлення рівня виразності психологічних бар'єрів під час професійного самовизначення особистості засвідчило наявність певних розбіжностей за даним показником. Індивідуальні показники рівня виразності бар'єрів у випробовуваних коливається в межах від 18 до 54 балів. Середній значення складає 32,2 балів; $\bar{x} = 7,4$.

Результати вивчення зв'язку рівня розвитку професійних інтересів випробовуваних з проявом у них психологічних бар'єрів професійного самовизначення були отримані під час проведення кореляційного аналізу між показниками професійного інтересу і виразністю психологічних бар'єрів. Результати кореляційного аналізу дозволили нам встановити обернену залежність між розвитком професійних інтересів і виразністю психологічних бар'єрів ($r = - 0,26$; при $P < 0,05$).

Тобто високий рівень розвитку професійного інтересу позитивно впливає на стійкість особистості до виникнення психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості. Якщо людина усвідомила своє покликання, має стійкі професійні інтереси, то вона не є схильною до переживання психологічних бар'єрів під час вибору професії, а при їх виникненні знаходить можливості для їх подолання. Крім того, як показали наші спостереження, наявність стійких професійних інтересів перешкоджає виникненню негативних станів особистості, які є умовою формування психологічних бар'єрів в будь якій діяльності особистості.

Отримані дані дали нам змогу визначити напрямки цілеспрямованого виховного процесу з метою подолання психологічних бар'єрів професійного самовизначення особистості. Зокрема, доцільно виховну роботу з молоддю спрямовувати на формування професійних інтересів, усвідомлення власного покликання у сфері професійної діяльності та формування в цілому психологічної готовності особистості до свідомого і самостійного вибору професії.

Проведене дослідження дозволило зробити наступні висновки.

1. Спрямованість особистості розкриває себе за допомогою таких понять як світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, цілі, мотиви, потреби, інтерес, схильності, стремління, наміри, бажання, потяги, установки.

2. Мотивами можуть виступити інтереси особистості. У професійному самовизначенні особистості це її професійні інтереси. Рівень розвитку професійного інтересу особистості, його глибина і стійкість визначає силу мотивів у професійному самовизначенні особистості.

3. Глибина та стійкість професійних інтересів відбивають загальний рівень розвитку професійної спрямованості особистості, що вбирає в себе провідні потреби, світогляд, переконання, ідеали, ціннісні орієнтації, мотиви та наміри, схильності, бажання та прагнення, які мають відношення до спрямованості особистості в контексті її професійного самовизначення.

4. Розкрито, що психологічний бар'єр це психічний стан, який перешкоджає виконанню запланованої діяльності. Психологічний бар'єр це переживання, що з'являється внаслідок несприятливого передбачення результату чи процесу

діяльності. Дане передбачення формується на основі взаємодії мотиваційних, когнітивних, емоційних та вольових регуляторів поведінки.

5. Визначено статистично значущу обернену залежність між рівнем розвитку професійних інтересів і виразністю психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості ($r = -0,26$; при $P < 0,05$).

Подальші перспективи дослідження вбачаються в розгляді особливостей розвитку спрямованості особистості в контексті професійного самовизначення особистості та якісному аналізі змісту психологічних бар'єрів під час вибору професії. Отримані дані можуть бути використані в проведенні профорієнтаційної роботи з молоддю.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Казанская В.Г.* Педагогическая психология / В.Г. Казанская. – СПб.: Питер, 2005.
2. *Коростылева Л.А., Советова О.С.* Психологические барьеры и готовность к нововведениям / Л.А. Коростылева, О.С. Советова. – СПб., 1996.
3. *Ланин И.Н.* Призвание как категория социальной философии / И.Н. Ланин. – Алма-Аты: Гылым, 1994.
4. *Массанов А.В.* Диагностика психологических бар'єрів в професійному самовизначенні особистості : зб. наук. праць "Актуальні проблеми практичної психології" / А.В. Массанов. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2006.
5. *Платонов К.К.* Краткий психологический словарь системы психологических понятий: учебн. пособие для заведений профтехобразования / К.К. Платонов. – М.: Высш. Шк., 1984.
6. *Подымов Н.А.* Психологические барьеры в педагогической деятельности / Н.А. Подымов. – М.: Прометей, 1998.
7. Профконсультационная работа со старшеклассниками / Б.А. Федоришин, С.Я. Карпиловская, Е.М. Ткаченко и др.; Под ред. Б.А. Федоришина. – К.: Рад. школа, 1980.
8. *Прохоров А.О.* Неравновесные (неустойчивые) психические состояния / А.О. Прохоров // Психологический журнал. – 1994, – том 20, – № 2.
9. *Пряжников Н.С., Пряжникова Е. Ю.* Психология труда и человеческого достоинства: учеб. пособие для ступ. высш. учеб. заведений / Н.С. Пряжников, Е.Ю. Пряжникова. — М.: Изд. "Академия", 2001.
10. Психологический словарь // Психологический центр "Планей". [Электронный ресурс]– Режим доступа: <http://planey.ru/>
11. *Рубинштейн С.Л.* Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – СПб. – М. – Х.–Мн.: Питер, 1999.
12. *Шакуров Р.Х.* Барьер как категория и его роль в деятельности / Р.Х. Шакуров // Вопросы психологии. – 2001. – №1.
13. Freud S. The basic writings of Sigmund Freud. - New York Modern libr. Cop., 1966.
14. Hilgard E.R., Atkinson R.C. Introduction to psychology. – N.Y.; Chicago: Harcourt, Brace & World, 1967.
15. Lewin K. The dynamic theory of personality. – N.Y.: McGraw Hill, 1935.

Подано до редакції 16.09.09

РЕЗЮМЕ

У статті визначаються показники професійної спрямованості особистості, досліджується зв'язок рівня розвитку професійних інтересів і психологічних бар'єрів у професійному самовизначенні особистості.

Ключові слова: спрямованість особистості, психологічний бар'єр, професійне самовизначення.

А.В. Массанов

МОТИВАЦИОННЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ БАРЬЕРОВ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЛИЧНОСТИ

РЕЗЮМЕ

В статье определяются показатели профессиональной направленности личности, исследуется связь уровня развития профессиональных интересов и психологических барьеров в профессиональном самоопределении личности.

Ключевые слова: направленность личности, психологический барьер, профессиональное самоопределение.

A.V. Massanov

MOTIVATIONAL DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL BARRIERS IN PERSONAL ACTIVITY

SUMMARY

The article ascertains indicators of professional orientation of a person; investigates relation between the level of development of professional interests and psychological barriers in professional self-determination of a person.

Keywords: personal orientation, a psychological barrier, professional self-determination.
